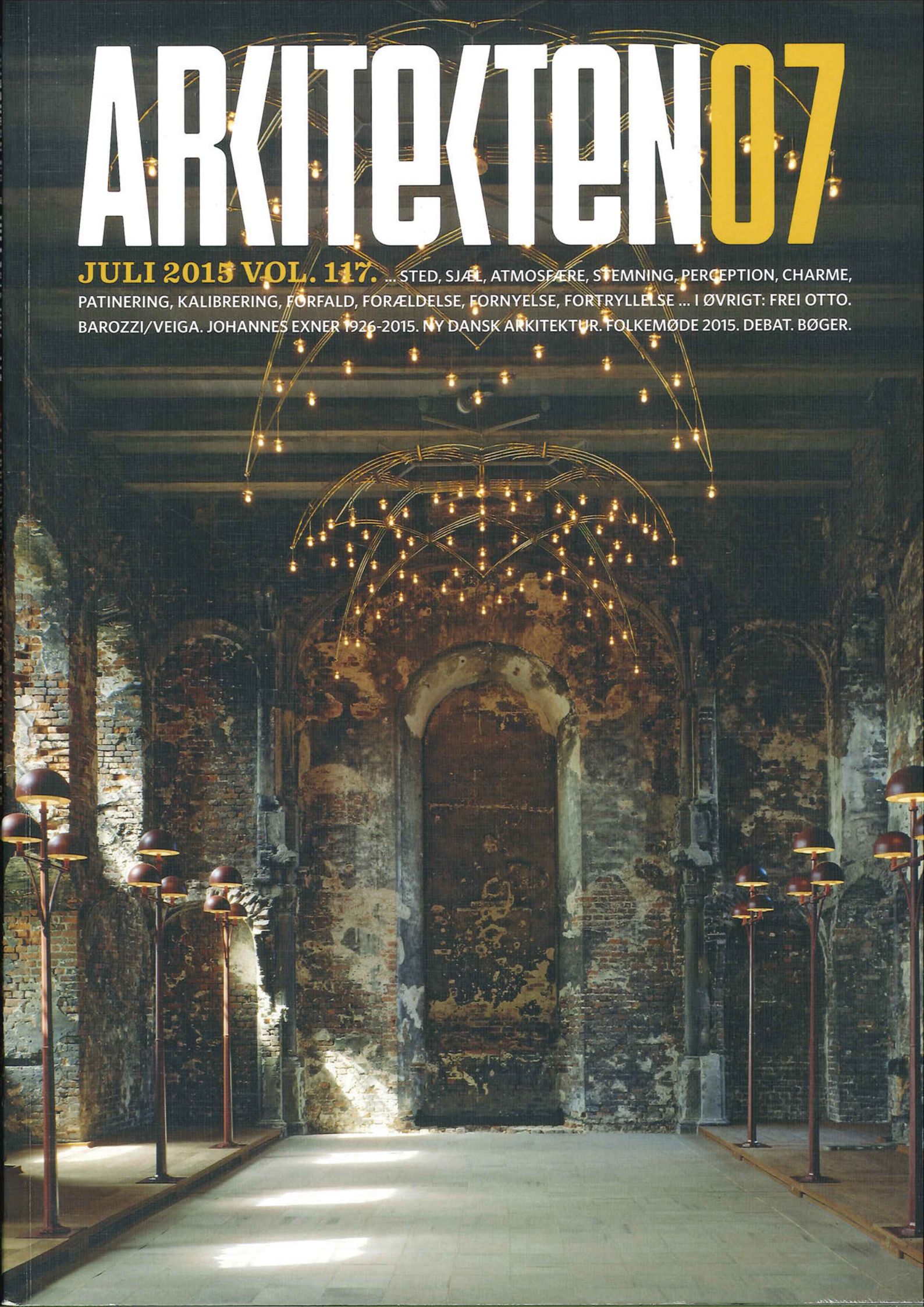

ARKITEKTEN 07

JULI 2015 VOL. 117. ...STED, SJÆL, ATMOSFÆRE, STEMNING, PERCEPTION, CHARME, PATINERING, KALIBRERING, FORFALD, FORÆLDELSE, FORNYELSE, FORTRYLLELSE ... I ØVRIGT: FREI OTTO. BAROZZI/VEIGA. JOHANNES EXNER 1926-2015. NY DANSK ARKITEKTUR. FOLKEMØDE 2015. DEBAT. BØGER.

Nekrolog af Kim Dirckinck-Holmfeld

JOHANNES EXNER 1926-2015

"Johannes Exner er død."

Stod tanken stille, da den besked kom?

Hos mig ja.

Det var naturligt, Johannes var 89 år gammel, og han havde oven i købet levet et meget længere liv, end koncentrationslejrfanger ellers fik tilmålt. Men Johannes?

Måske er det en form for lammelse, der indtræffer, når nærtstående går bort. Man kan tilmed blive aggressiv. "Det kan han sgu ikke være bekendt". Følelsen omkring dødsfald er ikke alene sorg, den blandes med allehånde andre, og for mig var det tabet af en evigt nysgerrig rørgænger, hvis kurs ikke var forudsigelig, dog altid interesseret i mennesker. Men også en form for havn hos én, der dybt havde reflekteret over livet og arkitekturens forhold til dette liv, uanset opgavens art. Johannes gav aldrig grydeklare svar, men han formåede at sætte tanker i sving, at udvide forståelsen og horisonten, evindeligt optaget af problemer, der vedrørte arkitekturens betydning for livet, og tillige uudgrundelig, som da han om en prædikestol sagde: "Bag ved nutidens bemalede overflade ligger med sikkerhed en smuk renæssancefortælling gemt, den kunne vi kalde frem ved at afskrælle de senere malingslag, og de smukke billeder ville nok kalde på en stolthed i menighedsrådet". Her ligger en historie gemt, men er det ikke lige så godt at vide, at den findes? Han fjernede ikke overflademalingen, men lod forstå, at prædikestolen var magisk i form af sin skjulte historie, og han fik oven i købet menighedsrådet med på ideen i en tid, hvor sensation er en standard i sig selv, foruden selvfølgelig forbindelser eller netværk, som det hedder.

SYNKRETISK TÆNKNING

Det ragede Johannes en høstblomst. Det, som til gengæld interesserede ham, var at nå ind til arkitekturfagets inderste kerne; ikke blot at forstå, ikke blot at indse, men også at kunne omsætte denne indsigt i praksis – i virkeligheden. Han misundte naturtalenter som Jørn Utzon og Johan Otto von Spreckelsen, der uden en dybtgående analyse af en problemkreds intuitivt havde fundet

det samme, som han møjsommeligt og efter års studier havde kæmpet sig frem til. Snarere end misundelse var det fascination, han beundrede denne evne til synkretisk tænkning, som en genial aflæsning på et millisekund kan være. Både Johan og Jørn evnede dette, uden tilsyneladende at have sat sig grundlæggende ind i stoffet, og så måske alligevel?

DEN REFLEKTERENDE ARKITEKT

Johannes er arketyper på den reflekterende arkitekt. Uanset hvad opgaven kunne bestå i, satte han sig ind i alt, hvad han kunne finde om sagen i fortid og nutid. Og han var ubønhørlig. Han gravede sig ned i tingene, der til tider kunne stige ham over hovedet, men denne kamp med ideerne og materien på en og samme gang gjorde ham tillige til en af de betydeligste danske arkitekter i nyere tid, og måske en af de bedste pædagoger. Hans engagement var smittende, og hans udtømmelige nysgerrighed, hans empatiske og aldrig docerende eller bedrevende holdning og hans optagethed af næstens problem gjorde ham også i bibelsk forstand til den gode hyrde. I mere end 30 år stod han som den måske mest indflydelsesrige og prægende lærer på Arkitektuskolen Aarhus – og helt uden at konkurrere med andre.

SKÆBNENS IRGANGE

Man kan ikke vide, hvad der ellers ville være sket på skolen, hvis det ikke var for et tilfælde. Johannes, der var medlem af "den nye Hvidstengruppe", blev sammen med sin far taget af Gestapo, og han fik bank i Spanien, den fine badeanstalt i Aarhus. Her kunne blodet skylles væk uden problemer. Oven i købet skulle han udholde, at hans elskede far skulle udsættes for tortur eller død, men han fraveg ikke sin historie. Han havnede i Frøslev med et brækket kæbeparti og kunne ikke tage føde til sig. En interneret læge gav ham så en træstump, som han kunne bruge til at vride kæberne op med: "Det var ikke behageligt," huskede Johannes; "det var et tilfælde, men ellers var jeg død af sult."

Således og ad skæbnens irgange fandt han senere sin livsledsagerske, Inger, der gik på Kunstakademiets Arkitektkskole. Han kendte hende fra gymna-

siet, og han, der ellers ville have været forstmand, blev vendt imod arkitekturen. Inger kunne alt det, som han ikke kunne. Hun var og er en glimrende tegner. Hun har måske tillige et mere realistisk syn på timelige ting som økonomi etc., men frem for alt er hun selv en fremragende arkitekt. Det er blevet sagt, at hun skulle være administratoren i firmaet, men det kan hun ikke degraderes til. Inger og Johannes er uadskillelige, og deres værker kan netop ikke skilles ad på personer.

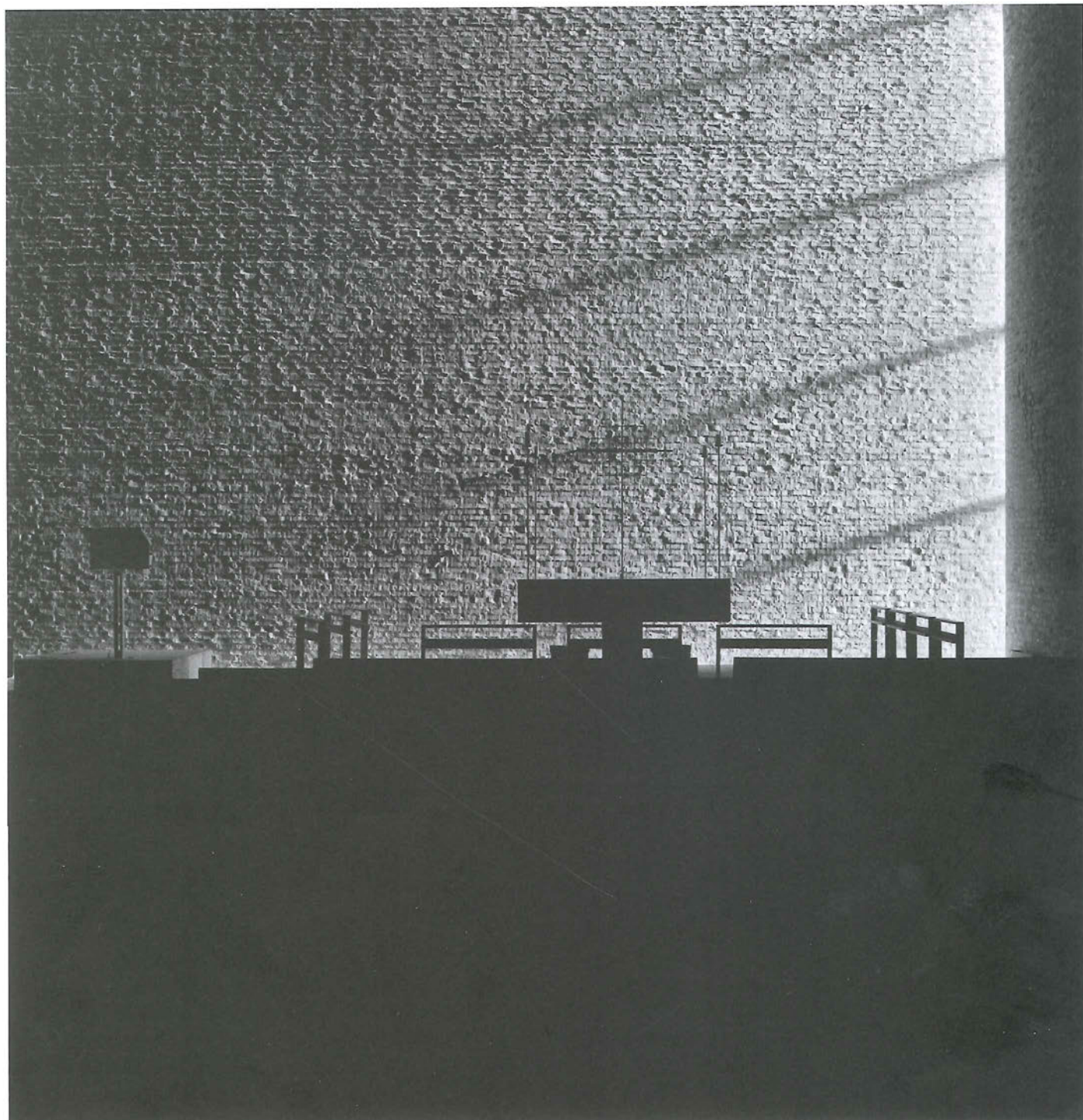
KIRKERNE OG KOLDINGHUS

Det er kendt, at Inger og Johannes Exner især har arbejdet inden for kirkebyggeri og restaurering, eksemplificeret ved deres mange kirker og Koldinghus. Det er vel ikke nødvendigt at sige, at de inden for begge områder har skabt epoke. I kirkebyggeriet via Johannes' evindelige nysgerrighed og Ingers følsomhed. Johannes, som hen ad vejen skabte den teoretiske begrundelse for det såkaldte circumstantesprincip, som de første gang brugte i Nørrelandskirken i Holstebro.

Siden fulgte mange, mange kirker, men det var især inden for restaureringsområdet, at Johannes for alvor fik rusket op i debatten, både teoretisk og praktisk. Han opfandt oven i købet nye fotometriske opmålingsmetoder i kampen med det ret enorme Koldinghus, som ikke på gammeldags maner kunne være opmålt inden for budgettet. Det var bygningen som bærer af vidnesbyrd om hele den forudgående historie, der optog ham: "Fortællerværdien," som han kaldte det. Inger og Johannes var blevet spurgt, hvor lang tid de skulle have til at restaurere Koldinghus, og Johannes havde sagt: 20 år! Efter nogen tøven havde det noget befippede boligministerium så sagt ja. Og, sagde Johannes: "det tog godt 20 år med bøvl og problemer". Bøvl henregnede han under uønskede hændelser som politisk bævl eller ubegavede administratorer, mens problemer netop var en udfordring: Hvordan løser vi det lige?

IKKE FÆRDIG MED KVADRATET

Jeg har i flere omgange haft den glæde at samarbejde med Inger og Johannes og er altid gået inspireret fra møderne; de havde såmænd også udset mig til at

Interiør fra Nørrelandskirken. Foto: Poul Petersen

skrive bogen om dem, men jeg måtte melde pas som følge af overarbejdelse. Det var jeg dengang ked af, men efter at have anbefalet Thomas Bo Jensen til at skrive bogen må jeg indrømme at have været heldig: Et mere værdigt minde har man ikke kunnet sætte de to.

Utvivlsomt kan Thomas fastslå Inger og Johannes' betydning for fag og undervisning; det er for mig så selvindlysende, at jeg vil nøjes med at citere Lars Juel Thiis: "Johannes er i sig selv det største monument, som underviser, der har præget generationer, og som arkitekt, der har inspireret. Jeg spurgte ham

engang, hvorfor han stadig brugte kvadratet? Jeg er endnu ikke blevet færdig med det, svarede han."

TRO, HÅB OG KÆRLIGHED

Man kan måske heller ikke blive færdig med Inger og Johannes, men man kan måske nu, efter det store livsværk, reflektere som Paulus og måske herved finde sammenhængen og storheden i disse to menneskers værk: "Således ser vi som i et spejl, en gåde, men da skal vi se ansigt til ansigt; nu kender jeg stykkevis, men da skal jeg kende fuldt ud, ligesom jeg selv er kendt fuldt ud.

Så bliver da tro, håb, kærlighed, disse tre; men størst af dem er kærligheden."

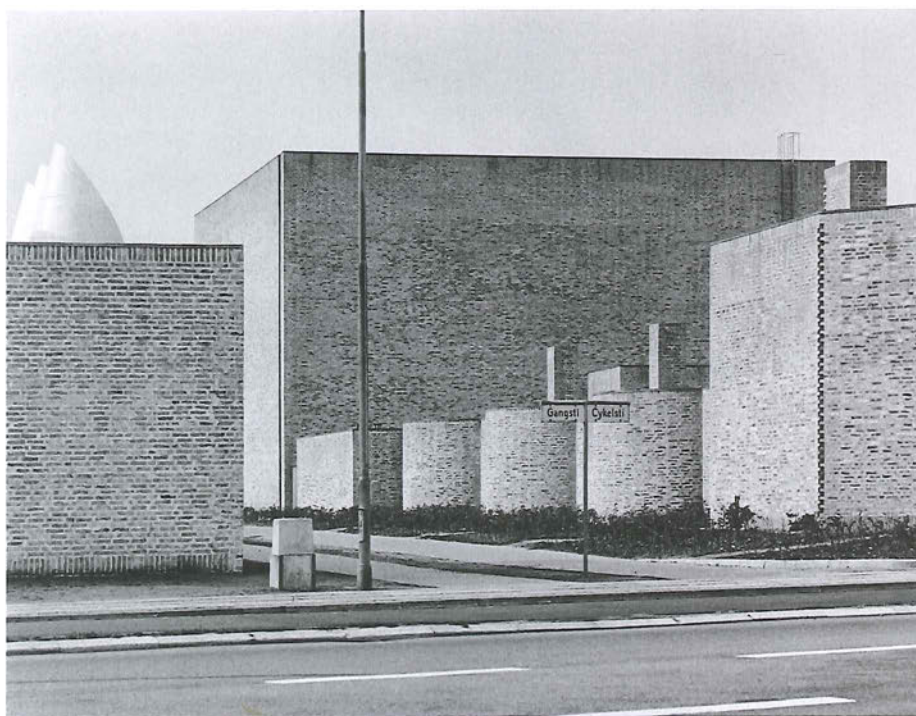
Her ved afslutningen ser vi så storheden af en livsindsats, som fragmenterne ikke kunne vise os, og som vi stadig ikke kender "fuldt ud".

Johannes' liv var baseret på tro, håb og kærlighed. Troen og håbet som eneste udvej i koncentrationslejren og kærligheden i den opbyggende tid: til mennesker, arkitektfaget og til livet.

Med Johannes Exner er en af arkitektfagets store mentorer gået bort.

Arkitekturanalytisk mindeord af Thomas Bo Jensen

RUMMENES STILHED

Nørrelandskirken. Foto: Poul Petersen

Med Johannes Exners død har vi mistet en stor ener. En arkitekt, der om nogen har formået at sætte et personligt fingeraftryk på dansk arkitektur. Jeg tillader mig at se hans død som en begyndelse, fremfor en afslutning. På samme måde, som Johannes opfattede arkitekturen som en fortsat livsproces, kan hans holdninger og arv ses som en ny begyndelse for en arkitektfaglighed, der er brug for mere end nogensinde. En arkitektfaglighed, der insisterede på at kende håndværket, teknologien og de lokale byggematerialer til bunds, for derigennem at kunne skabe en langtidsholdbar og stedsspecifik arkitektur. Det være sig inden for enfamiliehuse, sognegårde, kirker eller restaureringer, for nu at nævne Johannes' og hustruen, Ingers, fire hovedområder.

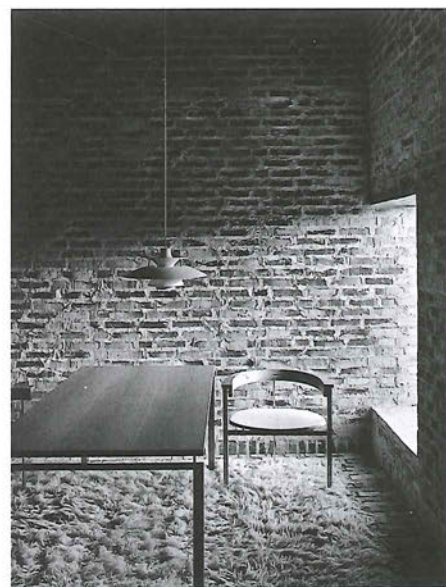
LANDSKABET I HUSET

Villaerne er de mindst kendte, men ikke desto mindre små mesterværker i forholdet mellem materialer, lys og rum, og i deres selvfølgerlige placeringer i landskabet. Deres eget hus i Skodsborg fra 1961 og huset i Gistrup fra 1971 er mine personlige favoritter. Skodsborg-huset

er efterhånden en velkendt klassiker, men det mere upåagtede hus i Gistrup har tilsvarende høje kvaliteter, om end med et helt andet udtryk. Indfældet på en naturskøn grund i Lundby Bakker med store græsklædte tagflader er huset en opvisning i gedigen materialebehandling og skønne, behagelige rum. Tektonisk klarhed, lys og stofflig fylde, sprødt som en økologisk rugkiks med et godt lag håndrørt smør og groft salt. Sådan et hus flytter man ikke fra, med mindre man er tvunget til det. Huset ligger i landskabet, men landskabet er også inde i huset.

LYRISK OG DEKORATIV

Sognegårdene hører alle til i en lidt senere periode af Exners virke. Der, hvor Exners arkitektur bliver mere lyrisk og dekorativ. Elsted Sognegård fra 1982 må regnes for et lille mesterværk. På en rejse til Moldavien havde Inger og Johannes forelsket sig i de store bløde tagformer, der dækker forsvarskirkerne og beskytter deres udvendige vægmalerier. Skønt fremmed for en dansk kontekst formår de store lette tagudhæng alligevel at forbinde bygningerne til kirkegården, markerne og de omkringliggende småhuse

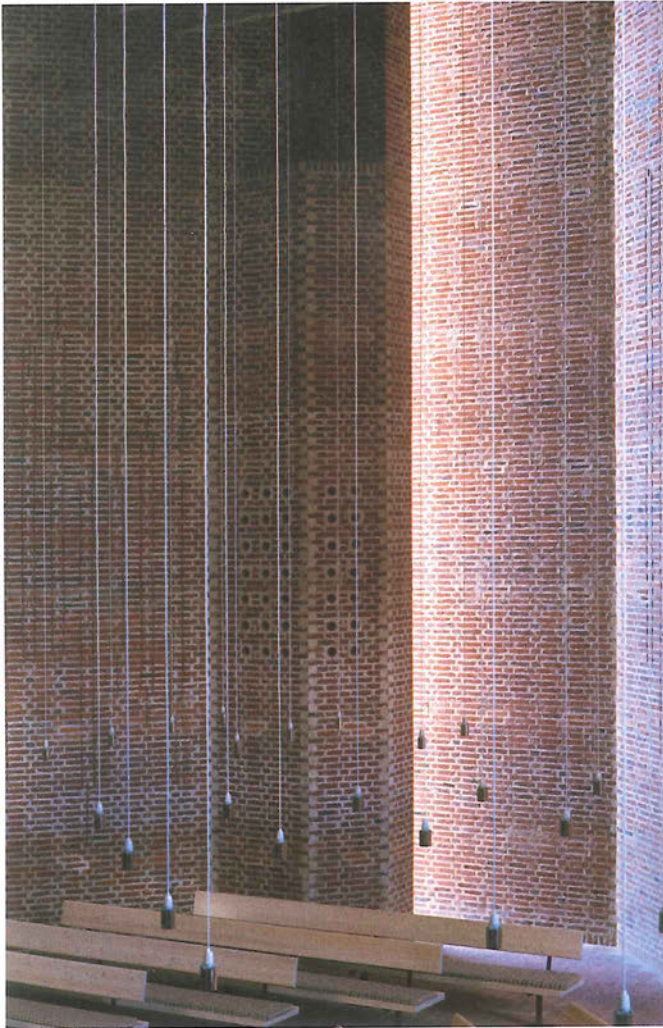

Interiør fra Nørrelandskirken. Foto: Poul Petersen

med forbløffende selvfølgerlighed. Der er noget rørende poetisk over bygningen og dens lyse rum, hvor Exners glæde ved brede, lyse plankegulve og sirlige limtræskonstruktioner får smilet frem. Det er en menneskelig arkitektur med menneskelige proportioner og rumforløb, hvilket i øvrigt er et kendetegn for alle Exners sognegårde. Hvis man abstraherer fra de dekorative tendenser, er de rumlige, materialemæssige og lysmæssige forhold altid overlegent gennemført. Det er arbejds- og fællesrum af meget høj arkitektonisk standard.

BYGNINGSKULTUREN SOM BRO

Den røde tråd i Exners virke er kirke- og restaureringsområdet. Gennem de mange restaureringer af middelalderkirker i 1960erne fik Johannes Exner jord under neglene. Kalk, sand, murværk, mørtel, træ, zink, bly, smedejern. Alt sammen noget, der senere blev ingredienser i hans og Ingers arkitektur. Det dybe materialekendskab grundlægges her. Kærligheden til bygningskulturen som en slags bro imellem generationer af mennesker, som lag på lag af meddelelser fra fortiden, begyndte her. Erfar-

Nørre Uttrup Kirke, opført 1966-77. Fotograf ukendt.

Koldinghus. Foto: Johannes Exner

Koldinghus. Foto: Jens M. Lindhe

ringerne samlede sig i den langvarige transformation af Koldinghus fra ruin og tidligere kongeslot til moderne museum. 24 år tog det, fra Inger og Johannes blev betroet opgaven i 1971 til færdiggørelsen i 1995. I denne periode udviklede Johannes Exner sine radikale restaureringsideer, der har rod i opfattelsen af bygninger som levende væsener med transhistorisk hukommelse. Intet ved Koldinghus måtte fjernes, selv ikke de grimme indgreb fra tidligere restaureringer eller græsset på ruinens murtoppe. Alt havde værdi, alt var del af ruinens 'fortællerværdi'. At det efter stor ballade endte med et kompromis, hvor det ydre skulle være en genopførelse af slottet og det indre stå som en ruin med delikat indsatte bygningselementer, rører ikke ved, at Koldinghus til dato fremstår som den internationalt set mest radikale restaurering i sin genre: ultimativ bevaring af den eksisterende 'originalsubstans' og tilføjelse af et nyt præfabrikeret, reversibelt lag af indsatte planer, gangbroer og søjler. Som et udtryk for slotsruinens ukrænkelighed rører de store bærende hovedsøjler med deres halvkugleformede søjlefødder kun lige

akkurat grunden. Denne detalje, der må betragtes som slottets mest spektakulære, symboliserer på stærkeste vis hele grundideen i restaureringen, nemlig den klare adskillelse imellem ruinen og det tilføjede. Den skaber samtidig en tilstand af vægtløshed snarere end tyngde, skrøbelighed snarere end robusthed, flygtighed snarere end varighed. Over for ruinens tonstunge murmasser, der har modstået århundreders ulykker, er netop denne kontrast bærer af stor skønhed. Heri er ånden i det genopståede Koldinghus fortættet.

SJÆLDEN HØJTIDELIGHED

Med sine i alt 14 nye kirker opnåede Johannes Exner sammen med Inger en tilsvarende konsekvens i udformningen. Det var hele kirkens idégrundlag og liturgiske kompleks, der blev taget op til fornyet overvejelse. Hvordan kunne man skabe et nutidigt kirkerum, hvor man i højere grad følte sig inddraget og kom hinanden ved, end tilfældet var med den tidligere, hierarkiske kirkeplan? Løsningen blev i udgangspunktet fundet med de store kubiske kirkerum, hvor lyset siver ned langs kanterne fra oven eller

ind fra siderne gennem sprækker, og hvor bænke og stole blev opstillet i koncentriske formationer. Rummenes stilhed og lysets sitren på de groft murede flader skaber en gribende højtidelighed, der er sjældnen i moderne kirker. Det er Exners fortjeneste at have reformeret kirkebyggeriet i en mere demokratisk og inddragende retning, uden at have mistet fornemmelsen for dramaet og "det uudsigelige", som Johannes kaldte det. Alle Exners kirker er værd at besøge, men jeg vil især anbefale Nørrelandskirken i Holstebro, Islev Kirke, Præstebro Kirke og Nørre Uttrup Kirke. Her er der tale om bygningskunst for fuld udblæsning, behersket og kontrolleret, men med en vildskab i murværkets behandling og et drama i lysvirkningerne, man skal tilbage til romanske kirker for at finde magen til. Hvor Koldinghus gennem årene har opnået en vis international anseelse, så mangler Exners kirker stadig at få deres gennembrud. At det vil ske før eller siden, er sikkert og vist.

Mindeord af Lars Nicolai Bock

AT SE OG FORSTÅ

Johannes Exner. Foto: Thomas Mølvig

Koldinghus. Foto: Poul Petersen

Johannes Exners død efterlader et stort savn. Jeg har kendt Johannes, siden jeg som studerende ankom til Afdelingen for Restaurering, By- og Bygningspleje på Arkitektskolen Aarhus i 1978. Jeg fik som studerende, som ansat på tegnestuen, som kollega på AAA og siden som ven tæt kontakt med ham. Jeg glemmer ikke det første møde, mine studiekammerater og jeg havde med Exner. Vi var nok ret kække og så måske lidt frække ud med vores lange hår, trompetbukser, islændertrøjer og sygekassebriller. Vi sad der med støvlerne oppe på tegnebordene, da han kom ind, satte sig ned og kikkede os insisterende og fokuseret i øjnene, inden han sagde: "I skal vide, at jeg finder mig ikke i hvad som helst". Måske kastede ungdomsoprøret i 1968 skygger.

Johannes kom som lærer til at præge generationer af studerende på en så positiv, rig og udviklende måde, som næsten tænkes kan. Han overrendte os ikke ved tegnebordene, men var med sin altid engagerede væremåde alligevel altid til stede – også når han ikke var der. Når han gik, blev han ligesom 'hængende i luften'. Exner satte os i gang med at studere og tænke selvstændigt. Hans

evne til at diskutere og anskue tingene fra vinkler, der altid greb dybt bag om de problemstillinger, man som studerende satte sig for at løse, var inspirerende. Han kunne lære studerende at se og forstå. Det kunne være gennem forelæsnings- og kurser i bygningsarkæologi – 'on site' eller på tegnesalen. Han grupperede os gerne i en rundkreds og udleverede en materialedel, en teglsten eller et stykke træ og bad os fortælle, hvad vi kunne 'læse' ud af den ting, som vi havde i hånden. Han trak os hen over et gotisk hvælv i en middelalderkirke, mens han spurgte os om, hvad vi så. Således fik vi øje for, hvorledes de gotiske hvælve var sat ind i det romanske hus og på den bevarede oprindelige romanske puds i tagrummet.

I forbindelse med projektarbejder stillede han helt grundlæggende spørgsmål til udgangspunktet og fik os i gang med at læse baggrundsstof af såvel teoretisk som historisk karakter. Ville vi nyindrette en romansk kirke, satte han os på sporet af kritiske analytiske tekster om sammenhængen mellem liturgi og rum – mellem indhold og form. Skulle der tegnes et nyt orgel som en del af opgaven, satte han os i gang med at studere, hvorledes orgler som instrumenter

fungerer. Hjemme havde han dengang et kirkeorgel stående i sit bibliotek, og vi fik lov til nærmest at kravle ind i det for at forstå de enkelte dele og deres instrumentale og tekniske betydning og sammenhæng. Man blev præget af hans konstante søgen efter en sammenhæng – en orden i tingene – efter principper. Exner ydede med sine teoretiske overvejelser over, hvorledes en god restaurering bør gribes an, en enestående indsats, som på det bevaringsteoretiske område er usædvanlig i dansk sammenhæng. Han formidlede gennem sine artikler og sit fine pædagogiske virke tanker, der på afgørende og forandrende vis har præget restaureringsdebatten og derved også hele den kunstneriske og praktiske tilgang til det at restaurere. Hans formulerede teorier og disses sammenhæng med praktisk udførte restaureringsarbejder viste nye inspirerende og nødvendige veje at gå.

Johannes Exners omfattende faglige virke har præget og præger fortsat generationer af arkitekter, som målrettet og eftertænksomt arbejder med restaurering af vores arkitektoniske kulturarv.

Det er på en måde, som om Johannes stadig er her.